

PALEO-AKTUEEL

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Henny Groenendijk, André van Holk, Gilles de Langen, Elisabeth van 't Lindenhout, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Hans Peeters, Daan Raemaekers, Mans Schepers en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen

Vormgeving: Siebe Boersma

Omslagontwerp: Siebe Boersma & Miriam Los-Weijns

Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Duigenbakje in een beerput aan de Oude Boteringestraat 43/45, Groningen. (foto Jaap Buist). Zie artikel Yotti Van Deun & Frits Vrede.

ISBN 9789491431968

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

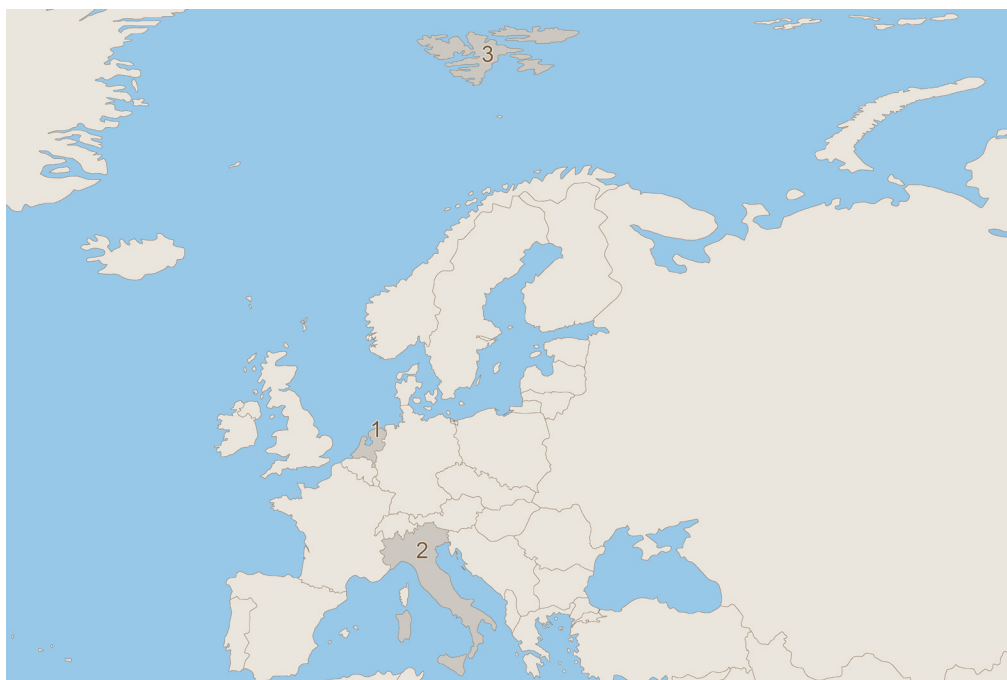
© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel

26

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2015

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië en 3) Spitsbergen.

In dit nummer: 1) Dronrijp, 2) Ellersinghuizen, 3) Ezinge, 4) Groningen, 5) Hatsum, 6) Holwerd, 7) Jonkersvaart, 8) Klazinaveen, 9) Laudemarke, 10) Norg, 11) Oosterbeintum, 12) Schokland, 13) Texel, 14) Veenhuizen en 15) Zeijen

Inhoud

VOORWOORD	VII
DICK STAPERT, MARCEL NIEKUS, HENK PAAS, DICK BRINKHUIZEN & LYKKE JOHANSEN Een vindplaatscomplex uit het late Midden-Paleolithicum bij Zeijen (Dr.)	1
WILLY GROENMAN-VAN WAATERINGE Palynologisch onderzoek van enkele Drentse hunebedden	13
WIJNAND VAN DER SANDEN Gelukkig hebben we de foto's nog – de houten knots van Klazienaveen (Dr.)	19
WIEKE DE NEEF & MARTIJN VAN LEUSEN Onderzoek aan het einde van de bergweg: prehistorisch gebruik van een Calabrese bergvallei	25
SARAH WILLEMSSEN & JORN SEUBERS Toegevoegde waarde of waardeloze toevoeging? Ervaringen met 3D-documentatie in het veld	37
TINEKE VOLKERS Buitenbeentjes, bloempotten en verloren schapen. North African Red Slip ware (ARS) ten noorden van de Limes	47
HENNY GROENENDIJK & MARTIN VAN DEN BOSCH Depot Jonkersvaart (Gr.): twee 9 ^{de} eeuwse zilveren muntfibula's en een Romeinse bronzen munt	55
MANS SCHEPERS, JASPER HUIS IN 'T VELD & PAUL VAN DER KROFT Wat stro, struikhei en dorsresten verbindt	65
ESTHER SCHEELE & REMCO ROLLINGSWIER Gasselte boerderijen: migratie van zand naar klei	73
NELLEKE IJSSENNAGGER Een bijzondere Vikingvondst van Texel	81
VINCENT VAN VILSTEREN Een mislukte kraak uit de 14 ^{de} eeuw – over een onderzoekje in 1941 in Veenhuizen (Dr.)	89
YOTTI VAN DEUN & FRITS VREDE Houten duigenbakjes uit de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd	99

HENNY GROENENDIJK & ELZO RENKEN	
Een 14 ^{de} eeuws eergetouw uit het Ellersinghuizerveld (gem. Vlagtwedde, Gr.)	107
FROUKJE VEENMAN	
Een bijzonder ‘veenfenomeen’ in Corpus den Hoorn	117
SARAH DRESSCHER	
Timemanagement op Spitsbergen. Een historisch-archeologische benadering van Pomoren in de 18 ^{de} eeuw	125
YFTINUS VAN POPTA	
Het maritieme cultuurlandschap van Schokland	133
DAAN RAEMAEKERS	
De verbeelding van de prehistorie 2. Postzegels als spiegels van maatschappelijke ontwikkelingen	141

Voorwoord

Archeologisch onderzoek is eigenlijk altijd verrassend. Of het nu gaat om het ontdekken van bronstijdbewoning in het hoogland van Noord-Calabrië in Zuid-Italië of de aanwezigheid van Midden- en Jong-Palaeolithische artefactclusters in het Drentse landschap. Soms zijn vondsten ronduit bijzonder, zoals de Vikingarmbanden en -ringen gedaan op het eiland Texel of de vondst van twee zilveren muntfibula's en een grote bronzen munt uit ongeveer dezelfde periode te Jonkersvaart in de provincie Groningen, alle gevonden met de metaaldetector. Of maken we kennis met een type artefact waarvan lang niet iedereen het bestaan zal kennen, zoals houten duigenbakjes uit de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd, opgegraven uit beer- en waterputten van de stad Groningen. Of met een fragment van de houten schaar van een eergetouw uit de 14de eeuw uit het Groningse Vlagtwedde, op een moment dat de ploeg al in gebruik was. Ook horen we over lopend archeologisch en historisch onderzoek naar de expeditie van de Pomoren (Russische jagers uit het gebied van de Witte Zee) naar Spitsbergen en hoe belangrijk een goede planning was voor deze groep om succesvol in hun levensonderhoud te kunnen voorzien.

Deze aflevering bevat zoals gebruikelijk ook bijdragen over bioarcheologisch onderzoek, zoals het palynologische onderzoek gedaan rond Drentse hunebedden met de nadruk op vegetatiereconstructie van de recentere fasen van deze monumenten. De gepresenteerde analyses onderschrijven dat de hunebedden gelegen waren in open bossen of aan de rand van bos en open veld. Bijzonder is de analyse van zogenaamde dubbelkuilen te Norg in een opgraving van een vroeg-middeleeuws nederzettingsterrein. Zorgvuldig graafwerk en 'slimme' bemonstering leidden tot de conclusie dat het hier gaat om voorraadkuilen die voor dat doel werden schoongebrand. Een tweede bijdrage met betrekking tot middeleeuws nederzettingsonderzoek betreft de aanwezigheid van boerderijen van het type Gasselte op de kleigronden, waar voorheen de aandacht vooral naar het voorkomen van dit type op de Drentse zandgronden ging.

Tot slot treft de lezer bijdragen aan over archeologische afbeeldingen op postzegels als spiegels van maatschappelijke ontwikkelingen en een evaluatie van recente ontwikkelingen op het gebied van 3D-documentatie in het veld. Kortom, in deze Paleo-aktueel opnieuw een gevarieerd en voor iedereen toegankelijk aanbod van het fascinerende wetenschappelijk onderzoek dat vanuit of in samenwerking met het Groninger Instituut voor Archeologie door een keur aan onderzoekers wordt ondernomen. Ik kijk alweer uit naar de volgende aflevering!

Peter Attema
Directeur GIA

Buitenbeentjes, bloempotten en verloren schapen

North African Red Slip ware (ARS) ten noorden van de Limes¹

Tineke Volkers²

Tijdens de commerciële terp- en wierdeafgravingen in de tweede helft van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw werden veel overblijfselen van de oude bewoning aangetroffen die voor een deel verzameld en bewaard werden, maar waarvan de archeologische context meestal verloren ging. De wierde Ezinge is één van de weinige van de meer dan 1500 terpen die langs de Waddenzee-kust werden aangetroffen waar grootschalig archeologisch onderzoek is gedaan (fig. 1).

Van de opgravingen in deze wierde, die van 1924 tot 1934 onder leiding van A.E. van Giffen werden uitgevoerd, waren tot voor kort slechts kleine gedeeltes gepubliceerd. In 2011 financierde de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek een zogenaamd Odyssee-project onder de titel: “De grondsporen van Ezinge: datering en interpretatie”. Door deze steun kon voor het eerst onderzoek worden gedaan naar het vondstmateriaal, waaronder *terra sigillata* (Nieuwhof 2014; Volkers 2014). Het huidige artikel over het *North African Red Slip ware*, afgekort ARS, is de uitwerking van slechts een heel klein gedeelte van de duizenden vondsten uit Ezinge.

Voor de opgraving van Ezinge was indertijd niet alleen in Nederland maar ook in het buitenland veel belangstelling. Bij de ‘*Tagung für Altertumsforschung*’ die in 1933 in Nederland plaats vond, stond dan ook een excursie naar Ezinge op het programma. Mede naar aanleiding van dit bezoek sprak Van Giffen met de *Römisch-Germanische Kommission* te Frankfurt af, dat Kurt Stade, die aan de RGK verbonden was, de *terra sigillata* zou beschrijven.

Uit de briefwisseling tussen het toenmalige Biologisch Archaeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen en de RGK weten we dat de scherven in porties voor onderzoek naar Frankfurt én, na de uitwerking, terug naar Groningen werden gestuurd. Een gedeelte van het typoscript van Stade en de briefwisseling is in de bibliotheek van het GIA en in het archief van de RGK teruggevonden. Dat tussen de *terra sigillata* scherven ook aardewerk uit Noord-Afrika, Tunesië, werd herkend is te danken aan de toenmalige directeur van de RGK, Hans Zeiss. Na een reis door Spanje en Portugal was hij bekend met het aardewerk dat wij nu *North African Red Slip ware* noemen (Zeiss 1933).

In Ezinge werden negentien fragmenten van dit aardewerk gevonden die vijftien voorwerpen vertegenwoordigen (fig. 2). Ze zijn voornamelijk afkomstig van komvormige borden, die aangeduid worden als Form 67 door Hayes (1972) en als type 48 door Bonifay (2004), met een datering van 360-470 n.Chr. ARS werd vanaf de 2de tot de 7de eeuw in Noord-Afrika, vooral in Tunesië, geproduceerd. Tot de inval van de Vandalen in 425 n.Chr. was de productie voornamelijk gericht op export naar het Middellandse Zeegebied (fig. 3).

Het voorkomen van ARS in Ezinge is curieus omdat dit aardewerk in meer noordelijke streken zelden wordt gevonden en, Ezinge uitgezonderd, geheel niet ten noorden van de limes. De meest noordelijke ARS-vondsten, in Keulen (Fremersdorf 1958) en Engeland (Swan 1999), dateren bovendien uit de 3^{de}

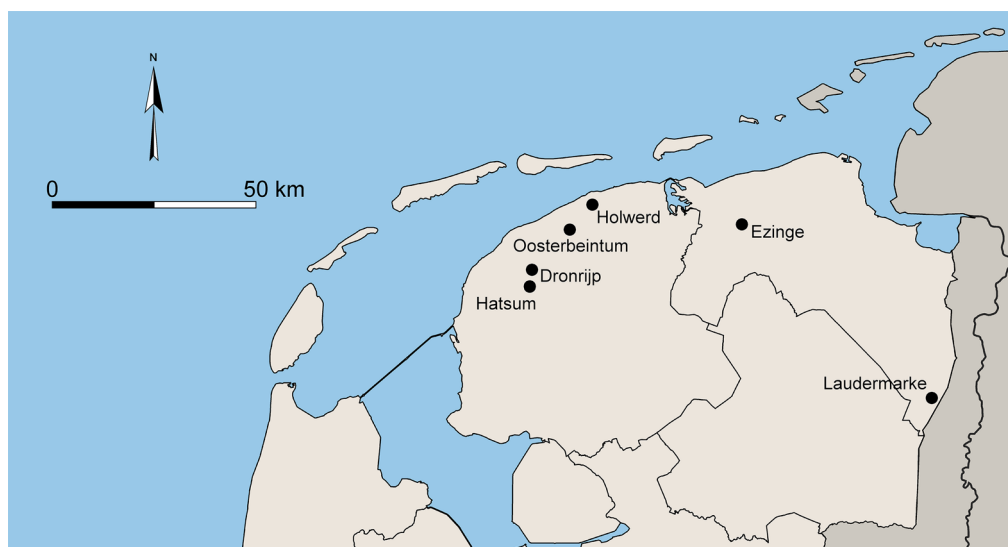

Fig. 1. Kaart van Noord-Nederland met plaatsen die in de tekst worden genoemd (kaart RUG/GIA).

eeuw n.Chr. en passen daarmee niet echt goed bij de 4de- en 5de-eeuwse vondsten uit Ezinge. John Hayes noemt de scherven uit Ezinge ‘freaks’, buitenbeentjes, in zijn publicatie ‘Late Roman pottery’.

In Nederland is de materiaalgroep onder archeologen weinig of niet bekend. Toch bezit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden een grote collectie ARS die door Holwerda werd gepubliceerd (Holwerda 1936) en die door hem ‘valsche sigillata’ werd genoemd. De voorwerpen waren aan het begin van de 19de eeuw verzameld door J.E. Humbert, een Nederlandse militair ingenieur met historische belangstelling, die in Tunesië werkte voor de plaatselijke heerser (hij zocht en vond er de locatie van het oude Carthago).

ARS-vondsten uit recente opgravingen ten noorden van de limes zijn echter niet bekend. Het enige object uit Noord-Nederland dat mogelijk met dit aardewerk in verband kan worden gebracht is een ‘onversierd steenrood vaasje met afgebroken hals’ dat bij het afgraven van de terp van Holwerd werd gevonden (fig. 4). Volgens Boeles (1951)

werd het voorwerp destijds door Siegfried Loeschke van het *Landesmuseum Trier* herkend als parfumflesje zoals die rond 400 in Algiers werden gemaakt (Boeles 1951: 171). Zelf publiceerde Boeles een foto met het onderschrift ‘Sigillata uit Tunis’ (Boeles 1951: 172). Hij betitelde het ‘vaasje’ samen met de vondsten uit Ezinge als: ‘verloren schapen’. Hoewel het productiecentrum van het flesje vermoedelijk in het Middellandse Zeegebied ligt en een datering rond 400 ook aannemelijk is, werd een vergelijkbaar type in de literatuur nog niet gevonden.³

Voor het archeologisch onderzoek in het terpengebied is de groep ARS van belang. Het is nog altijd de vraag of het terpengebied van 600 v.Chr. tot vandaag de dag permanent bewoond is geweest. Bestudering van het inheems aardewerk heeft aangetoond dat in de 3de eeuw de bevolking sterk afnam en mogelijk zelfs geheel verdween. Het onderzoek van de wierde Ezinge toont echter aan dat deze wierde permanent bewoond is geweest (Nieuwhof 2013; 2014).

Fig. 2. ARS uit Ezinge (foto H. Faber Bulthuis, NAD Nuis).

De aanwezigheid van ARS-keramiek uit de 4de en 5de eeuw ondersteunt dit.

Dat ARS ten noorden van de limes alleen in Ezinge, waar archeologisch onderzoek werd gedaan, gevonden is, roept de vraag op of dit aardewerk in het noorden werkelijk niet voorkomt of dat het misschien niet herkend is. Een ARS-fragment zonder rand of decoratie is vrijwel niet te determineren als men niet met het materiaal vertrouwd is. In tegenstelling tot bijvoorbeeld *terra sigillata* is het baksel met zo'n dunne matte sliblaag bedekt dat zij vrijwel niet van de scherf te onderscheiden valt. Oneerbiedig gezegd: ARS kan erg veel lijken op scherven van een moderne bloempot.

In de afgelopen jaren heb ik ARS-wandscherven aan veel collega's laten zien. Algemeen meende men dat het dakpan, bloempot of bouw materiaal zou kunnen zijn, maar in ieder geval: modern. De kans is

dus groot dat veel ARS in het verleden over het hoofd is gezien, en dat er zich tussen de oude terpvondsten die in het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis worden bewaard nog meer ARS-scherven bevinden. In de loop der jaren is de *terra sigillata* afkomstig uit de Friese terpen door mij onderzocht en beschreven. Tussen dat materiaal zat een aantal scherven dat destijds niet goed gedetermineerd kon worden, maar dat met de kennis van nu als ARS kan worden geïdentificeerd. Eén daarvan betrof een fragment uit de terp Hatsum II (Hommema) dat veel overeenkomsten vertoont met een fragment gevonden in de wierde te Ezinge, met name het grijs-witte baksel, dat waarschijnlijk uit Nabeul afkomstig is (fig. 5).

Vlak bij de terp Hatsum II ligt het dorp Dronrijp. Daar vond onder leiding van Johan Nicolay in 2012 een steilkantonderzoek plaats. In een ‘verrommelde’ context werd

Fig. 3. Verspreidingskaart ARS (naar Hayes 1972).

Fig. 4. 'Parfum' flesje, Holwerd (foto T.B. Volkers).

een scherf gevonden die bijna meteen weer werd weggegooid omdat men dacht dat het om een bloempotscherf ging. Er werden ook drie fragmenten 4de-eeuws *sigillata* aangetroffen, type Alzei 28⁴ (fig. 6). Intussen was het begrip 'bloempot' onder de collega's in Groningen en Friesland al enigszins verdacht geworden. Het ziet er naar uit dat het ook hier om ARS gaat. Helaas hebben we van de vondsten uit Holwerd, Hatsum en Dronrijp geen archeologische context.

In mei 2013 werkte Michiel Rooke voor het NAD aan vondsten uit het vroeg-middeleeuwse grafveld Oosterbeintum, dat in 1988 en 1989 is opgegraven. Er werden destijds zeventien inhumatie- en 21 crematiegraven gevonden. Het grafveld is in gebruik geweest van ongeveer 350 tot 750 n.Chr. (Knol *et al.* 1995-1996). Crematiegraf 5, met een datering rond

Fig. 5. Fragmenten met een overeenkomstig baksel uit Hatsum (vnr. 50/46) en Ezinge (vnr. 1932-IV.869. Schaal 1:1 (foto's T.B. Volkers).

400, bevatte een piepklein scherfje aardewerk, opgeborgen in een zakje met het opschrift: modern bouw materiaal (fig. 7). Mogelijk gaat het ook hier om ARS. Natuurlijk kan pas na goed keramisch onderzoek vastgesteld worden of deze drie 'extra' scherven inderdaad tot de ARS-groep behoren.

Tot slot moeten nog vier olielampjes genoemd worden die in 1930 door een boer in

Fig. 6. Fragment vermoedelijke ARS uit een steilkantopgraving te Dronrijp (2012). Schaal 1:1 (foto RUG/GIA).

Laudermarke bij het graven van een grepel werden gevonden en die in 2005 op het bureau van de provinciaal archeoloog van Groningen, Henny Groenendijk, belandden (Groenendijk 2005). In 1932 had de vinder de lampjes (fig. 8) aan enkele archeologen laten zien die in de omgeving onderzoek deden naar het urnenveld van Laudermarke. Zij herkenden de voorwerpen als Romeinse lampjes uit Noord-Afrika. In 2005 waren echter meerdere deskundigen uit de klassiek-archeologische hoek het er over eens dat het helaas om replica's ging die voor de toeristenindustrie waren gemaakt. Het vrij grove baksel lijkt inderdaad niet op het 'klassieke' ARS, maar zou mogelijk wel Noord-Afrikaans kunnen zijn. Er bestaat in ieder geval vrijwel geen twijfel over de juistheid van zowel de vindplaats als de vondstomstandigheden. Het is dus de vraag hoe een dergelijk 'modern' en niet al te goedkoop souvenir vóór 1930 in het veen bij Laudermarke terecht kan zijn gekomen. Wanneer de lampjes wel uit de 4de of 5de eeuw zouden stammen en

Fig. 7. Grafveld Oosterbeintum, inhoud crematiegraf 5. Schaal 1:1 (foto M. Rooke, NAD Nuis).

in de Vroege Middeleeuwen in Laundermarke zijn achtergelaten, is de vondst minder raadselachtig. Groenendijk vermeldt in zijn proefschrift (1997) dat in het veengebied tussen Groningen en Duitsland veel voorwerpen zijn aangetroffen die als ‘depotvondsten’ moeten worden beschouwd (Groenendijk 1997: 240). Het gaat daarbij om voorwerpen die, bijvoorbeeld als offer, opzettelijk werden begraven of achtergelaten. De depotvondsten in dit gebied dateren van de 2de tot de 9de eeuw. De lampjes zouden heel goed bij die vondsten kunnen passen.

Het ligt in de bedoeling om op korte termijn onderzoek te doen, niet alleen naar de herkomst van de klei voor de baksels maar, wat betreft de lampjes uit Laundermarke, ook naar de datering van het bakproces. Voorlopig kunnen we maar het best voorzichtig zijn met ‘bloempotten’.

Freakish sherds: North African Red Slipware (ARS) north of the Roman Limes

In the 19th and the first part of the 20th century, many of the dwelling mounds along the North Sea coast were quarried to produce fertilizer for sandy and peaty soils. In the process, a large number of well-preserved objects were found and collected. Among these were several thousand imported items of Roman provenance, mostly fragments of terra sigillata vessels (samian ware). Unfortunately, all of these finds lack a detailed context.

An exception is the mound (wierde or terp) of Ezinge, where A.E. van Giffen carried out excavations between 1923 and 1934. There 172 fragments of terra sigillata were found and identified, including 25 African Red Slipware fragments. Until recently, this type of pottery had not been found in the region or indeed anywhere north of the limes. The discovery of the material in only one mound among 1200 investigated ones

Fig. 8. Olielampjes uit Laudermarke (uit Groenendijk 2005).

is very striking, and requires an explanation and further research. For this reason, part of the old collection of terra sigillata from Frisian dwelling mounds and also material from recent excavations are being closely reexamined.

Noten

1. Presentatie gehouden op het 29ste congres van de *Rei Cretariae Romanae Fautores* te Xanten, september 2014.
2. Zelfstandig onderzoeker; tbvdwerfvolkers@gmail.com.
3. Vriendelijke mededeling dr. J.W. Hayes.
4. Vriendelijke mededeling W. Dijkman, Maastricht.

Literatuur

Boeles, P.C.J.A., 1951. *Friesland tot de elfde eeuw. Zijn vóór- en vroege geschiedenis*. Tweede druk, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff.

Bonifay, M., 2004. *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique* (= British Archaeological Reports-IS 1301), Oxford, Archaeopress.

Fremersdorf, F., 1958. Nordafrikanische Terra Sigillata aus Köln, *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* iii, 11-19.

Groenendijk, H.A. 1997. *Landschapontwikkeling en bewoning in het herinrichtingsgebied oost-groningen, 800 BC -100 AD*, Regio Project Uitgevers, Groningen.

Groenendijk, H.A., 2005. Ter leringh: olielampjes uit de Laudermarke (Gr). *Paleo-Aktueel* 17, 142-145.

Hayes, J.W., 1972. *Late Roman pottery*, London, British School at Rome.

Holwerda, J.H., 1936. *Het Laat-griekse en Romeinsche gebruiks aardewerk uit het Middellandsche-zee-gebied in het*

Rijksmuseum van Oudheden te Leiden,
Leiden, Algemeene Landsdrukkerij.

Knol, E. W. Prummel, H.T. Uytterschaut,
M.L.P. Hoogland, W.A. Casparie, G.J. de
Langen, E. Kramer & J. Schelvis, 1995-
1996. The early medieval cemetery of
Oosterbeintum, *Palaeohistoria* 37/38.

Nieuwhof, A., 2013. Anglo-Saxon immigra-
tion or continuity? Ezinge and the coastal
area of the northern Netherlands in the
Migration Period, *Journal of Archeology in
the Low Countries* 5, 53-83.

Nieuwhof, A. (red.), 2014. *En dan in hun
geheel. De vondsten uit de opgravingen in
de wierde Ezinge* (= Jaarverslagen van
de Vereniging voor Terpenonderzoek
96), Groningen, Vereniging voor
Terpenonderzoek.

Zeiss, H., 1933, Spätromische stempelverzier-
te Keramik aus Portugal und Spanien. In:
*Homenagem a Martins Sarmento. Miscellanea
de estudos em honra do investigador vima-
ranense, no centenário do seu nascimento
(1833-1933)*, Guimaraes, 466-472.